

Наталія Кононенко

БАЗОВІ КОНТУРИ ПАРАДИГМИ НОВІТНЬОЇ РОСІЙСЬКОЇ ІДЕОЛОГІЇ

В статті визначено ознаки нової російської ідеології, яка формується креативним класом або «елітою розвитку».

***Ключові слова:** креативний клас, еліта розвитку, ліберальна імперія, суверенна демократія.*

***N. Kononenko. The basic outlines of the paradigm of modern Russian ideology.** This article sets out the signs of the new Russian ideology which formed the creative class or «elite development».*

***Keywords:** creative class, elite development, liberal empire, sovereign democracy.*

Ще на початку 2011 р. російське експертне середовище активно обговорювало можливість соціальних та інституційних зрушень, ймовірність яких обумовлювалась наступом

«якоїсь іншої епохи». Ознаками наближення нової епохи, на їх думку, можна було вважати:

- ✓ вичерпність «моделі тандему» 2008–2010 рр. (розподіл повноважень між лідером обраним Д. Медведевим і лідером реальним В. Путіним), головним завданням якої було збереження контролю над Думою й регіонами та підтримка стабільності в суспільстві під час проведення нового перерозподілу власності;

- ✓ неефективність ліберальної риторики Медведева, на тлі якої режим продовжував «закручувати гайки» (ухвалено нову редакцію статті «Про державну зраду» в Карному Кодексі Російської Федерації, почалася справа «Хімкінського лісу» й отримали другий термін перебування в тюрмі колишні власники ЮКОСу М. Ходорковський і П. Лебедєв);

- ✓ деінституціоналізацію взаємин влади та суспільства, оскільки влада навіть не спиралась на ті інститути, які сама створювала. Наприклад, на «правильні» партії та Суспільну палату;

Аналізуючи ще на початку 2011 р. ймовірні контури «нової епохи», дослідники наголошували на тому, після завершення електорального циклу 2011–2012 рр. будуть конкурувати два підходи – модернізаційний і консервативний. Так, для ліберально-модернізаторського порядку денного, наголошує політолог Ольга Шестопал, найважливішими орієнтирами стануть інноваційна економіка, політична демократія з конкурентними партіями. Якщо взяти консервативний варіант порядку денного, то для нього буде характерне переконання, що країні потрібен «рестарт, ренесанс, звернення до якоїсь колишньої в минулому фундаментальної культури, її відродження на новому рівні». На думку фахівця, ефективність реалізації порядку денного багато в чому буде залежати від того, який з них готове підтримати суспільство [1].

Каталізатором багатотисячних мирних соціальних протестів кінця 2011–2012 рр., які набули назву «білої революції» або «революції соціальних мереж», стали численні фальсифікації на виборах до Державної думи Російської Федерації (2011 р.). «Путін має йти» – головне гасло цих протестів, модератором яких є т. зв. «креативний клас».

Втім, зрозуміло, що «креативщики» проти Путіна спрямовані, перш за все, проти режиму, системи та іделогії, які цей політик побудував та підтримував у сучасній Росії.

Основні політико-ідеологічні й економічні характеристики владного концепту 2000-х рр. Якщо дещо спрощено підійти до переліку базових ідеологічних, а відповідно – політичних і соціально-економічних маркерів, що були сформульовані та послідовно втілювались правлячим класом Росії на початку ХХІ ст., то доцільно зупинитись на таких пунктах.

По-перше. Всі дії влади були підкорені необхідності «стабілізації та стабільності» заради ліквідації деструктивних наслідків розвитку Росії протягом 90-х рр. ХХ ст., серед яких – децентралізація в керуванні державою, дефрагментація еліт і вплив на формування політики непартійних політиків.

По-друге, «стабілізація» в політичній сфері російського життя перетворилась на вихолощення конкурентного змісту з електоральної процедури, на девальвацію змісту більшості політичних інститутів і створення політичного підґрунтя для закріплення монополії правлячої групи на владу. Найбільш помітні кроки в цьому напрямі президента В. Путіна (2000–2008 рр.) були спрямовані на обмеження політичної конкуренції з боку регіональних еліт, загальноросійських політичних партій та олігархів. Аналізуючи політичні реформи часів президентства Володимира Путіна, російський політолог Микола Петров зазначає, що сутність «епохи Путіна» полягала у згортанні публічної політики в межах політичного режиму та формуванні політичної апатії більшості громадян [2]. Не дивлячись на небезпідставні сподівання щодо повернення політичної конкуренції за часів президентства Д. Медведєва (2008–2012 рр.), його президентство експерти назвали «глухим кутом стабільності», оскільки продовжували працювати інструменти «консервації» стабільності – подальша деінституціоналізація та персоніфікація влади [3].

По-третє, «стабілізація» в соціальній сфері була досягнута за рахунок дії т. зв. «соціального контракту», зміст якого полягав у тому, що влада гарантувала суспільству

спокій, зростання соціальних стандартів і покращання рівня життя в обмін якщо не на лояльність, то на аполітичність переважної більшості населення Росії. Це стало можливим через, безперечно, об'єктивні причини. Так, за 20 років трансформації розуміння росіянами демократії залишилось переважно патерналістським, а цінності більшості російських громадян – характерними для режимів авторитарного типу, в межах якого не відбувається відокремлення держави від суспільства [4]. Тому цілком природно, що як тільки російські реформи на початку 90-х рр. зіткнулися з дуже серйозними та неминучими в процесі трансформації економічними труднощами, привабливість демократії, як варіанта піднесення добробуту, стала поступово згасати. На початку ж 2000-х років, коли нова російська влада запропонувала суспільству соціальний контракт «економічні можливості замість політичних прав», суспільство і зовсім відмовилося від універсальних демократичних цінностей на користь цінностей звичайних, так би мовити – інструментальних (патерналістських).

По-четверте. «Стабілізація» в російській економіці передбачала припинення економічного падіння та рецесії через піднесення регулюючої функції держави. Фактично мова йшла про створення «державного капіталізму», в межах якого держава з регулятора перетворювалась на активного політичного актора, шляхом встановлення контролю над провідними галузями російської економіки та створення державних мегакорпорацій, у межах яких акумулювався рентний прибуток. Необхідними умовами ведення олігархічного бізнесу стали аполітичність і дистанціювання від політичного процесу. У свою чергу, влада непублічно гарантувала власникам олігархічних капіталів збереження клієнтизму, що в умовах сировинної економічної моделі дозволяло отримувати надприбуки, але ставило під сумнів ймовірність здійснення глибоких інституційних реформ у економіці. Один із послідовних критиків Росії часів В. Путіна та Д. Медведєва шведський експерт-економіст А. Ослунд наголошував на тому, що головним проектом Путіна став «розвиток величезних, практично некерованих державних мастодонтів, які душать великі

сектори економіки через їхню інертність і корупційність» [5]. Ліберальна опозиція та частина науковців критикували економічну модель влади в середині країни. У лютому 2008 р. тоді ще діяч партії СПС Б. Немцов і колишній заступник міністра енергетики Росії В. Мілов опублікували дещо популістську доповідь «Путін. Підсумки», де стверджували, що одним із найбільш негативних підсумків президентства Путіна стало значне підвищення рівня корупції [6]. Зазначена тема отримала розвиток у ще двох доповідях під тим же авторством: «Путін. Підсумки. 10 років» і «Путін. Корупція» [7]. Російські науковці М. Кричевський і В. Іноземцев, аналізуючи в 2009 р. модель взаємин влади й олігархату, що панувала протягом 2000-х рр., робили акцент на безвиході їх конгломерату через відсутність у олігархів модернізаційного потенціалу. Кінцевою метою олігархів, на думку дослідників, є не модернізація російської економіки, а скидання збиткових, непотрібних активів з власного балансу, на баланс державний [8].

По-п'яте. Протягом «нульових» років ХХІ ст. чітко формується ідеологічна платформа «стабілізації» через специфічний, своєрідний російський шлях. Першими в 2003–2004 рр. зробили спробу запропонувати владі ідеологічний концепт політик А. Чубайс і науковці Л. Гозман, Д. Драгунський і Д. Орешкін, проголосивши теорію т. зв. «Росії як ліберальної імперії». Автори концепту виходили з того, що Росія є природним лідером на пострадянському просторі: її ВВП у кілька разів вище, ніж у будь-якій іншій країні СНД, по ВВП на душу населення і доходам Росія також лідирує, міграційні потоки з країн СНД також спрямовані не з, а до Росії. Тому саме Росія, вважали розробники концепту, повинна взяти на себе роль гаранта економічного розвитку та безпеки регіону, а для цього активно просувати себе в зовнішній світ. Ставати на шлях ізоляціонізму – значить змінити багатовіковий напрям розвитку, до того ж це безперспективно економічно. Втім, цей варіант ідеологічного концепту був проігнорований Кремлем.

Активна фаза розробки офіційної ідеології розпочалась під час другої президентської каденції В. Путіна (2004–

2008 рр.). Результатом пошуків стала концепція «суверенної демократії». На думку В. Суркова, одного з провайдерів цієї теми, «суверенна демократія – це образ політичного життя саме російського суспільства, за якого влада, її органи та дії вибираються, формуються та спрямовуються винятково російською нацією в усьому її різноманітті та цілісності заради досягнення матеріального добробуту, свободи й справедливості всіма громадянами, соціальними групами та народами, які її утворюють» [9]. Фактично мова йшла про винятковість, специфічність російської форми сучасної демократії.

«Еліта розвитку» – носій новітніх ідеологічних концептів сучасної Росії. Новітні російські публіцисти, експерти та, навіть, дослідники, аналізуючи події «білої революції», вказують на те, що модератом цих процесів є креативний клас сучасної Росії. Відсутність ідеологічного концепту, розуміння того, що робити далі – базова теза при обговоренні стану креативного класу в новітньому російському політичному дискурсі.

Сам термін «креативний клас» з'явився в медійній сфері Росії практично одночасно із подіями на Болотній площі. Зазначимо, що ця категорія не запроваджена у світову політичну науку росіянами. Автором теорії креативного класу є американський економіст Річард Флорида. Згідно його досліджень, ключовим фактором успішного економічного розвитку міст і регіонів є творча еліта. Поряд з культурним розвитком, одним із чинників успішності регіонів Флорида також виділяє рівень толерантності [10]. В класичній російській політології донедавна по відношенню до найбільш мобільної та інноваційної частини російського суспільства існував термін «еліта розвитку», до якої, на думку М. Афанасьєва, входять представники «верхнього середнього класу». Ще в 2008 р. під його керівництвом російська компанія «Ніколло М» здійснювала унікальний дослідницький проект. Метою цього проекту було показати, що поряд із порядком денним російської олігархії є інший порядок денний російських еліт розвитку. Інструментарій проекту – опитування 1003 представників вищого середнього класу, які репрезентують всю Росію й уособлюють еліту розвитку [11].

Результати цього унікального проекту, який зроблений п'ять років тому, дали глибоке та широке уявлення про іделогічні концепти та світоглядні орієнтири тих, хто восени 2011 р. вийшов на вулиці Москви з протестом проти влади та фальсифікацій, з вимогою оновлення режиму. Нееластичність політичної системи, створеної В. Путіним, заблокованість соціальних ліфтів, нездатність політичної еліти до оновлення та діалогу з опонентами унеможливили врахування політичних меседжів еліти розвитку, які були узагальнені в дослідженні під керівництвом Афанасьєва. Втім, щоб зрозуміти іделогічне наповнення нової російської еліти, наповнення сучасних акцій проесту в Москві та решті великих міст Росії, зупинимось на базових результатах дослідження.

Щодо цивілізаційного вибору власного та політичної ідентифікації країни, в якій живуть. Обираючи між політичною самотністю Росії та необхідністю розвитку власної держави в межах традиційних європейських цінностей верховенства права та існування конкуренції в політиці та економіці, 65,9 % опитаних представників еліти ще у 2008 р. зробили вибір на користь другого варіанту відповіді на це питання. Отже, **вже п'ять років тому теза про самотність російської цивілізації, яка потребує специфічного російського сценарію розбудови державності з приматом держави над суспільством, не була популярною серед представників російської еліти розвитку.** Дві третини опитаних респондентів вважали за необхідне розбудовувати російську державність на принципах інституціональної доцільності й ефективності, не сприймали концепт «суверенної демократії», який еліта панування сповна використовувала протягом електорального циклу 2007–2008 рр.

70 % опитаних соціологами представників еліти розвитку виступали проти **«державного капіталізму»** – базового економічного концепту влади 2000-х рр., доцільність якого виправдовувалась необхідністю концентрації ресурсів під контролем держави в умовах загострення глобальної конкуренції. Опитані респонденти не бачили необхідності монополізації і концентрації прибуткової ренти в колі об-

межених мегакорпорацій та підтримали необхідність створювати умови для розвитку всіх національних економічних гравців, стимулювати розвиток малого та середнього бізнесу. І лише 20 % опитаних респондентів підтримали доцільність державного контролю над ключовими галузями та активами. Незважаючи на такі дані, які характеризували еволюцію поглядів еліти, що були в публічному доступі з 2009 р., владна еліта (еліта панування) продовжувала реалізовувати практично без коректив концепт «державного капіталізму» в царині керування економікою, зробивши, правда, у 2010 р. акцент на тому, що підтримку від держави буде отримувати лише інноваційний капітал.

Дослідження Афанасьєва давало уявлення про ймовірні контури елітного консенсусу, який міг відбутися з питання пріоритетів економічної політики, доцільності фінансування з державного бюджету. 54 % опитаних респондентів зробили акцент на тому, що основою економічної політики уряду мусить бути стимулювання приватного капіталу інвестувати в основні фонди; 70 % опитаних представників еліти розвитку підкреслили, що людський капітал має бути об'єктом інвестиційної політики держави [12]. Втім, після подолання наслідків кризи 2008 р. російська економічна політика практично не зазнала змін і була спрямована на підтримку «інноваційного» приватного капіталу та фінансування великих державних компаній, що працювали в таких сферах, як ТЕК, ВПК, машинобудування та новітні технології.

У 2009 р. соціолог Михайло Афанасьєв наголошував, що для того, щоб Росія рухалась вперед, треба було зупинитись і зрозуміти, що поряд із порядком денним оліграхії є порядок денний російських еліт розвитку, які визнають принципи рівності права для всіх і конкуренції [13].

Тоді не вийшло, не зупинились... Ознаки нової епохи тепер формуються «по ходу», поспішаючи. А час і можливості подумати, врахувати всі думки був.

1. Див.: Шестопап Елена. Танделу пора определителся. Две политические повестки дня российской власти и ее восприятие гражданами // Независимая газета. – М., 2010. – 12.07. – http://www.ng.ru/ng_politics/2010-12-7/9_tandem.html.
2. Петров Николай. Россия-2010: меньше стабильности, больше публичной политики // Брифинг. – М. : Московский центр Карнеги, 2011. – Т. 13. – Вып. 1. – С. 12–13.
3. Див.: Гельман Владимир. Россия в институциональной ловушке // Pro et Contra. – М. : Московский центр Карнеги, 2010. – С. 36–38.
4. Ежегодник «Общественное мнение – 2009 г.» – М. : Левада-Центр, 2009. – 208 с.; Гудков Л.Д., Дубин Б.В., Зоркая Н.А. Постсоветский человек и гражданское общество// Приложение к ж-лу «Общая тетрадь». – М. : Московска школа политических исследований, 2008. – 96 с.
5. Anders Aslund. Crisis Puts Putinomics to the Test // St. Petersburg Times – December 29, 2008 (Issue # 1438) – http://www.sptimes.ru/index.php?action_id=2&story_id=27959.
6. Немцов Б., Милов В. Путин. Итоги // 2008 – <http://www.putin-itogi.ru/putin-itogi-pervoe-izdanie-doklada/>.
7. Немцов Б. Путин. Итоги. 10 лет // Сибирское агентство новостей. – 2010. – 18 июня. – <http://fed.sibnovosti.ru/society/110369-boris-nemtsov-predstavit-doklad-putin-itogi-10-let>; «Путин. Коррупция» Независимый экспертный доклад // Б. Немцов, В. Милов, В. Рыжков // Партия народной свободы, 2011. – <http://www.putin-itogi.ru/putin-i-korrupsiya/>.
8. Див.: Киричевский Никита, Иноземцев Владислав. Постпикалевская Россия: новая политико-экономическая реальность // Сайт Владислава Иноземцева. – http://inozemtsev.net/doc/vert/1251655062_krichevsky.pdf
9. Цит. за: Сурков Владислав. Национализация будущего // Эксперт. – М., 2006. – № 43 (573). – http://expert.ru/expert/2006/43/nacionalizaciya_buduschego/.
10. Флорида Р. Креативный класс: люди, которые меняют будущее. – М. : Классика-XXI, 2005. – 430 с.
11. Див.: Афанасьев М. Российские элиты развития: запрос на новый курс. – М. : Фонд «Либеральная миссия», 2009. – С. 49.
12. Там само. – С. 49.
13. Там само. – С. 15, 63.